

УДК 316.482

А. Галичанська

кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

В. Радчук

кандидат психологічних наук, доцент,
завідуюча кафедрою практичної психології
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОЦЕСІВ ГРУПОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У МІЖПОКОЛІННІЙ ВЗАЄМОДІЇ В СІМЕЙНІЙ ГРУПІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми узгодженості міжпоколінної взаємодії в сімейній групі. Автори зазначають, що така узгодженість досягається не лише на основі розвитку готовності окремих її членів до єднання й згоди, але й на основі групових ефектів. Йдеться про процеси групової інтеграції, які забезпечують цілісність, сталість й гнучкість сім'ї як системи і не зводяться до психологічних особливостей окремого індивіда.

Ключові слова: узгодженість міжпоколінної взаємодії, процеси групової інтеграції, цілісність, сталість й гнучкість сімейної системи.

Узгодженість міжпоколінної взаємодії в сімейній групі досягається не лише на основі розвитку готовності окремих її членів до єднання й згоди, але й на основі групових ефектів. Йдеться про процеси групової інтеграції, які забезпечують цілісність, сталість й гнучкість сім'ї як системи і не зводяться до психологічних особливостей окремого індивіда. Сучасні дослідження сімейної нестабільності свідчать про те, що однією з найбільш поширених причин конфліктів в сім'ї є порушення її інтегративних та комунікативних функцій і, відтак, підвищення рівня конфліктності та зниження рівня толерантності (О. Грива, С. Кравчук, В. Солодників, Л. Терлецька). При цьому в зоні найбільшого ризику тут опиняються підлітки. Попри певну відстороненість підлітків від світу дорослих, зауважував В. Роменець, їх потяг до пригодництва, світу гри й фантастики, в реальній ситуації розвитку підлітків пріоритет належить найближчому сімейному оточенню. Він писав: «незважаючи на пристрасне поривання до самостійності, молодший підліток дивиться на себе очима людей, що оточують його, а його судження про себе часто повторюють висловлювання про нього батьків, учителів, друзів, товаришів» [6, 64].

Переломним моментом для розвитку психологічних досліджень сім'ї стало утвердження уявлення про неї як про цілісну систему (М. Боуен, Е. Ейдеміллер та ін) [8; 10]. У своїх працях М. Боуен зазначав, що важливою подією у розвитку його підходу став перехід від терапії ядерної сім'ї до роботи з розширеною родиною [8, 40]. Порівняно із діяльнісним (стратометричним) підходом до аналізу групової згуртованості, аналіз сім'ї як системи дозволив Е. Ейдеміллеру більш чітко розрізнити диференціуваль-

ні й інтегровальні характеристики цієї малої групи й виокремити системні параметри. З-поміж них слід назвати такі: ієрархічна структура сімейних ролей; структура сімейних підсистем, структура зовнішніх та внутрішніх кордонів між ними; сімейні правила, сімейні стандарти (стереотипи) взаємодії, сімейні стабілізатори [10, 168].

Коротко з'ясуємо зміст кожної характеристики. Важливим елементом існування сім'ї як системи є її ієрархія або авторитет, домінування, влада приймати рішення, ступінь впливу одного члена сім'ї на інших, контроль. Ієрархія закладена в природі організації і підтримується, зазначають Н. Кошечко, Н. Максимова всіма її учасниками. У більшості сімей батьки несуть відповідальність за дітей, а отже, володіють всією повнотою влади в нуклеарній сім'ї. Якщо в сім'ї існують недостатньо чіткі межі між батьківськими і дитячими підсистемами, то можливий варіант, коли батьки роблять дітей партнерами (перевернена ієрархія). Випадком перевернутої ієрархії слід вважати парентифікацію. Найчастіше такий вид ієрархії зустрічається в сім'ях з інфантильними батьками, або людьми з певним видом залежності (Н. Максимова, В. Медведєв, О. Дронова). Ще одним варіантом переверненої ієрархії в сім'ї є порушення кордонів поколінь. Цей термін використовується для того, щоб засвідчити відмінності в міжпоколінних правилах, близькості і ієрархії. Так С. Кравчук, підтримуючи думку Д. Хейлі, вказує на присутність коаліцій через покоління, де згуртованість або відданість один одному між батьком і дитиною є більшою, ніж між батьками.

Важливою характеристикою міжпоколінної узгодженості є близькість й часткова єдність систем цінностей, які утворюють представники кожного покоління. Ціннісні орієнтації як одна із складових структури особистості вивчаються в рамках загальної, соціальної, вікової і педагогічної психології. Більшість вчених (Б. Ананьєв, Т. Андреева, Б. Братусь, Т. Здравомислов, З. Карпенко, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн) розглядають проблему цінностей у зв'язку з джерелами активності людини — потребами, предметами цієї активності — мотивами і механізмами регуляції активності. Відомий дослідник культурних норм і цінностей Ш. Шварц розглядає цінності як систему особистісних установок у ставленні до оточуючого, матеріальних і духовних цінностей [2, 5]. Вченим запропонована оригінальна класифікація цінностей й ціннісних орієнтацій (відкритість до змін, консерватизм, самотрансцендентність, самозвеличення) [2, 31].

І якщо з метою типологізації ціннісних орієнтацій виділяють (за рівнем організації) чотири типи систем цінностей: смисложиттєву, вітальну, інтеракційну та соціалізаційну системи, то з погляду аксіопсихології у свідомості особистості, стверджує З. Карпенко, існує розлога аксіосфера — континуальна ціннісно-смилова сфера, яка вміщує особистісні цінності, ціннісні диспозиції, складно структурована й ієрархізована на основі принципу інтегральної суб'єктності [3, 464–465]. Це дозволяє говорити про своєрідну аксіосферу родини, яка охоплює як систему особистісних цінностей, ціннісних орієнтацій кожного члена сімейної групи, так й сукупну, властиву для всієї групи ціннісно-орієнтаційну єдність, найбільшу

небезпеку для якої складає «ціннісна дистанція», яка може виникнути між представниками різних поколінь.

В межах ієрархічних побудов та сприймання сім'ї як цілісної системи важливими показниками виступають згуртованість та гнучкість сімейної системи. Для діагностики сімейної згуртованості використовуються наступні показники: емоційний зв'язок між членами сім'ї, організація сімейних кордонів, лояльність до сімейних правил, залежність членів сім'ї один від одного, стиль ухвалення рішень з сімейних питань, час, що проводиться членами сім'ї разом, стосунки з друзями, сумісні інтереси і відпочинок. На думку А. Адлера, «соціальне оточення, сімейні традиції, недостача любові при вихованні накладають свій відбиток» на поведінку членів родини, зокрема дітей» [1, 225]. Так, М. Боуен виокремлює чотири рівні згуртованості (від екстремально високого, до екстремально низького) і, відповідно, чотири типи сімей [8, 81]. Сімейна гнучкість свідчить, наскільки гнучко або, навпаки, ригідно здатна сімейна система пристосовуватися, змінюватися за умови дії стресових факторів на неї. Для діагностики гнучкості використовуються наступні параметри: лідерство, контроль, дисципліна, правила і ролі в сім'ї.

Хоча сім'я виступає цілісною системою, обов'язковим елементом її функціонування є розподіл ролей. Так, А. Черніков зазначає, що структура сімейних ролей, крім актуальної поведінки, включає переконання, соціальні установки, цінності [9, 246]. Норми вказують, що саме повинен виконувати індивід в межах ролі, санкції виконують контролювальну та оцінну функції. В нормально функціонуючих сім'ях структура сімейних ролей цілісна, динамічна та носить альтернативний характер. В сім'ях із міжпоколінним конфліктом сімейні ролі переважно патологізовані, і відповідно, здійснюють психотравмуючий вплив на членів сім'ї. На думку С. Мінухіна, К. Вітакера, Д. Хельмі, сімейні підсистеми — це локальні, диференційовані сукупності сімейних ролей, які дозволяють вибірково виконувати певні функції та забезпечувати життєдіяльність сім'ї, як системи. Кожен з членів сім'ї може бути учасником декількох підсистем: батьківської, подружньої, дитячої, — але одночасне функціонування в декількох підсистемах зазвичай малоефективне і призводить до виникнення комунікативних бар'єрів та порушення інтеграції.

Будь-яка система має свої кордони, які задають її структуру та динаміку розвитку. Зовнішні кордони сімейної системи, як вказують М. Боуен, Е. Ейдеміллер в нормі сприяють формуванню ідентичності сім'ї, внутрішні — структуруванню психологічного простору [8; 10]. Кордони можуть бути жорсткі, розмиті, проникні. В нормі кордони між підсистемами ясно окреслені та проникні. Кожна з підсистем залишається відокремленою і не впливає на функціонування інших. При появі розмитих кордонів, як зазначає Е. Ейдеміллер, стабілізуючим фактором часто виступають сімейні міфи та приховані правила [10, 267].

Міфотворчість сім'ї при відсутності патології її функціонування — нормальний продукт життєдіяльності сімейної системи, так спільна сімейна історія, сімейні звичаї мають високий інтегративний потенціал. В. Юстіц-

кіс підкреслює, що у разі, коли правила, норми маскують патологізовані зміни в системі, чинять тиск на членів родини, особливо це стосується дитячої системи, відбувається дестабілізація функціонування сім'ї. Особливо яскравим механізмом такого тиску виступають сімейні приписи, жорсткі правила, легенди [Там само, с. 273].

І хоча поєднання напрацювань системно-сімейного підходу з ідеями психологічної герменевтики дозволили обґрунтувати плідне положення про те, що всі зазначені сімейні стабілізатори — сімейні міфи, сімейні історії, сімейні правила мають спільну наративну основу. Так, сімейні легенди (міфи) складають сукупність добре інтегрованих, хоча малоймовірних тверджень, які підтримують усі члени родини. Ці упередження зазвичай стосуються стосунків у сім'ї і не піддаються сумніву і тиску з боку оточуючих. Легенди — це гомеостатичний механізм, їх мета у підтриманні «стійкого, рівномірного стану», вони захищають особистість від об'єктивного, критичного погляду на світ. В. Сатір зазначала, що порушення у функціонуванні сім'ї частково провина сімейних легенд [7, 246]. Кожна родина створює не одну, а низку легенд, історій, всі вони можуть передаватися з покоління в покоління, утворювати своєрідну родинну традицію.

На думку Н. Чепелевої, історія сім'ї — це наратив, сукупність знань та уявлень про членів сім'ї старших поколінь, їх життя та особистісні характеристики, а також про сімейні традиції, правила, ритуали фіксовані в сімейній пам'яті [4, 47]. Сімейний наратив створює цілісну понятійну картину динаміки функціонування сім'ї із системою конструктів, які пояснюють особливості сім'ї і підтримують її статичність. Такі наративи, зазначає О. Петрова, свідомо чи несвідомо частково міфологізуються і передаються у процесі взаємодії поколінь [5, 4].

Подальші дослідження сім'ї як системи передбачають не лише її «статичний», але й генетичний аналіз. Сім'ї є динамічним утворенням, з стосунками, які постійно змінюють свою конфігурацію, оскільки сім'я для кожного з її членів стає соціальною ситуацією розвитку. Водночас з трансформаціями в сім'ї виникають зони конфліктогенності, зокрема в міжпоколінній взаємодії, яка згодом може набувати дедалі більшої напруженості й з передконфліктної стадії перейти у стадію інциденту. Висока ригідність сімейної системи також може стати джерелом виникнення міжпоколінного конфлікту, порушення комунікації між членами сім'ї. Небажане джерело стійкості сімейної системи було виявлено Д. Хейлі. Йдеться про сукупність негативних явищ, що утворюють замкнуте коло і послідовно пояснюють один одного (кінець ланцюга є одночасно його початком). Так І. Кулагіна зазначає, що причиною підвищеної конфліктності підлітка може виступати патологізована взаємодія на рівні інтеграції та комунікації сім'ї.

Таким чином, міжпоколінна взаємодія як вид соціально-вікової взаємодії представлена в суперечливому поєднанні міжпоколінної неузгодженості (передконфліктності й конфліктності) та міжпоколінної згоди на всіх рівнях її реалізації (макрорівень, мікрорівень). Сім'я є складною системою, що здійснює безпосередній вплив на активність її членів не лише на основі статусно-рольових стосунків, але й з урахуванням міжгенераційних

(соціально-вікових) стосунків, які періодично, залежно від ситуацій повсякденності, перебувають то в стані інтегрованої взаємодії (згода, єднання), то дезінтегрованої взаємодії (роз'єднання, розузгодження, конфлікт). Для досягнення згоди важливо сформувані у її членів особистісну готовність для її досягнення (міжпоколінну толерантність), а також підтримувати групову ціннісну єдність, що зберігається найперше на основі спільних переживань сімейних подій та оповідання сімейних історій. Підліток як суб'єкт міжпоколінного конфлікту, що є ціннісним за своїм предметом, виступає особливо зацікавленим учасником цієї взаємодії з близькими дорослими, оскільки займає поколінно-маргінальну позицію, стоїть на порозі ціннісного вибору і виявляє «двоїсте ставлення» на позиції толерантності — інтолерантності. У цій ситуації він представляє покоління, яке прагне увійти в світ дорослих, сприйняти й осмислити спільні родинні цінності та відстояти відмінне, що властиве для системи цінностей його покоління порівняно з ієрархіями цінностей батьків.

Список літератури

1. Адлер А. Комплекс неполноценности и комплекс превосходства / Адольф Адлер // Наука жить / пер. с англ. Е. О. Любченко. — К. : Port-Royal, 1997. — С. 54–62.
2. Карандашов В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашов. — СПб. : Речь, 2004. — 70 с.
3. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості / Зіновія Степанівна Карпенко. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. — 512 с.
4. Наративні психотехнології / Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцол С. Ю. ; Н. В. Чепелева (заг. ред.). — К. : Главник, 2007. — 144 с.
5. Петрова Е. А. Межпоколенные отношения как ресурс совладающего поведения : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Е. А. Петрова. — М., 2008. — 26 с.
6. Роменец В. Психологія творчості : навч. посіб. / В. Роменец — 2-ге вид. — К. : Либідь, 2001. — 288 с.
7. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир. — СПб. : Речь, 2000. — 285 с.
8. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: Основные понятия, методы и клиническая практика. — М. : Когито-Центр, 2005. — 496 с.
9. Черников А. В. Системная семейная терапия. Интегративная модель диагностики / А. В. Черников. — М. : Независимая фирма «Класс», 2001. — 398 с.
10. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис. — 3-е изд. — СПб. : Питер, 2002. — 656 с.

А. Галичанская

кандидат психологических наук, ассистент кафедры практической психологии Черновицкого национального университета им. Ю. Федьковича

В. Радчук

кандидат психологических наук, доцент, заведующая кафедрой практической психологии Черновицкого национального университета им. Ю. Федьковича

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРОЦЕССОВ
ГРУППОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ В СЕМЕЙНОЙ
ГРУППЕ**

Резюме

Статья посвящена исследованию проблемы согласованности межпоколенного взаимодействия в семейной группе. Авторы отмечают, что такая согласованность достигается не только на основе развития готовности отдельных ее членов к единению и согласию, но и на основе групповых эффектов. Речь идет о процессах групповой интеграции, которые обеспечивают целостность, постоянство и гибкость семьи как системы, и не сводятся к психологическим особенностям отдельного индивида.

Ключевые слова: согласованность взаимодействия между поколениями, процессы групповой интеграции, целостность, постоянство и гибкость семейной системы.

H. Galichanskaya

PhD, assistant of department of practical psychology of the Chernivtsi national university

V. Radchuk

PhD, associate professor, manager by the department of practical psychology of the Chernivtsi national university

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL POTENTIAL PROCESSES
OF GROUP INTEGRATION BETWEEN GENERATION INTERACTION
IN THE FAMILY GROUP**

Summary

The article is devoted research of problem of co-ordination conflict of generations co-operation in a domestic group. Authors mark that such co-ordination is arrived at not only on the basis of development of readiness of its separate members to unity and consent but also on the basis of group effects. The question is about the processes of group integration, which provide integrity, constancy and flexibility systems, and not taken to the psychological features of separate individual.

Key words: co-ordination of generation co-operation, processes of group integration, integrity, constancy and flexibility of the family.